Katriina Siivonen
Varajohtaja, yliopisto-opettaja, dosentti, FT
Turun yliopisto
Tulevaisuuden tutkimuskeskus
20014 Turun yliopisto
katriina.siivonen@utu.fi
02 – 333 9526
040 831 0016

Pyydetty asiantuntijalausunto eduskunnan tulevaisuusvaliokunnalle

Asia: VNS 1/2017 vp Valtioneuvoston selonteko kestävän kehityksen globaalista toimintaohjelmasta Agenda2030:sta. Kestävän Kehityksen Suomi – pitkäjänteisesti, johdonmukaisesti ja osallistavasti

Kiitän luottamuksesta ja mahdollisuudesta lausunnon kirjoittamiseen. Vastaan saamaani kysymykseen:

Mitkä ovat kestävän kehityksen haasteet arjen näkökulmasta ja miten ne ratkaistaan?

Ihmisten toiminta eli arjen kulttuuri vaikuttaa ympäristöön. Kulttuuri on laaja kokonaisuus. Siinä limittyvät toisiinsa resurssien käyttö, rakennettu ympäristö ja aineelliset hyödykkeet, arkinen työ, toiminta ja tavat sekä niihin kaikkiin vaikuttavat maailmankuvat ja arvot.

Kestävän kehityksen saavuttamiseksi ihmisten on muutettava toimintatapojaan eli arjen kulttuuria. Tämä koskee kaikkia ihmisiä ja läpäisee kaiken ihmisen vaikutuksen ympäristöön. Siten ilman arjen kulttuurin muutosta kestävää kehitystä ei saavuteta. Tämä todetaan myös *Valtioneuvoston selonteossa kestävän kehityksen globaalista toimintaohjelmasta Agenda2030:sta* (VNS 1/2017 vp), jossa todetaan, että ”[k]estävän kehityksen pitkälle ulottuvissa haasteissa keskeistä on ihmisen käyttäytymisen muutos” (s. 30). Tämä on sekä haaste että mahdollisuus ihmisille arjessaan ja yhteiskunnallisille instituutioille, hallinnolle, politiikalle ja yritysmaailmalle.

Ihminen muokkaa ympäristöä ja hyödyntää luonnonvaroja lähes kaikissa toimissaan. Tämä näkyy ihmiskunnan nykyvaiheessa suurina muutoksina luonnossa. Ihmisten toiminta on vaikuttanut ilmastonmuutokseen, luonnon monimuotoisuuden vähentymiseen, eroosioon ja maaperän köyhtymiseen, vesistöjen rehevöitymiseen sekä saasteisiin ilmassa, vesistöissä ja maaperässä. Ne ovat aikamme suuria, maailmanlaajuisia ongelmia. Kun niihin halutaan puuttua, täytyy tarkastella

ihmistä ja arjen kulttuuria luonnon kiertokulun ja ekosysteemien osana. On ymmärrettävä kulttuurisen toiminnan luonnetta ja sen suhdetta ja vaikutuksia luontoon. Näin voidaan tavoitella kulttuurisia keinoja ympäristöongelmien ratkaisemiseksi ja kestävän kehityksen saavuttamiseksi.

Miten arjen kulttuuri toimii?

Arjen kulttuuri on ensi sijassa yksittäisten ihmisten toimintaa ja yhteistoimintaa jokapäiväisessä elämässä. Yhteistoiminta on yksinkertaisimmillaan yhdessä tekemistä, mutta siihen sisältyy myös esimerkiksi kaupankäyntiä ja muita organisaatioiden ja sopimusten ohjaamia tekoja.

Kulttuuri on ihmisten kesken jaettua. Jokainen meistä luovuttaa sitä muille ja ottaa sitä vastaan. Juuri arkinen toiminta välittää kulttuuria ihmisiltä toisille. Ihmiset antavat ja saavat sekä kulttuurin aineettomia aineksia, eli tietoja, taitoja, tapoja ja merkityksiä, että kulttuurin aineellisia ulottuvuuksia, eli esimerkiksi raaka-aineita, esineitä, jätteitä ja rakennettua ympäristöä. Aineettomat ja aineelliset kulttuuripiirteet ovat *perinteitä*. Ne ovat koko ajan muuttuvia, osin häviäviä, osin uusina syntyviä pieniä asioita, joista kulttuuri kaikkineen koostuu. Ne ovat usein itsestään selvä ja huomaamaton osa arkea. Perinteiden aineellinen ja aineeton puoli limittyvät erottamattomasti toisiinsa. Kun jompaankumpaan tulee muutoksia, toinenkin väistämättä muuttuu. Sinänsä sama aineellinen esine, esimerkiksi tyhjä säilykepurkki, voi saada aineettoman merkityksen likaisena jätteenä tai arvokkaana kierrätettävänä raaka-aineena, mikä muuttaa koko esineen ja perinteen luonteen päinvastaiseksi.

Välittyessään ihmisiltä toisille kulttuuri väistämättä muuttuu koko ajan. Sen muutosta ei voi estää. Ruotsalainen sosiaaliantropologian emeritusprofessori Ulf Hannerz on esittänyt kulttuurista vertauksen virtana ja huomauttanut ettei samaan virtaan voi kahdesti astua. Kaukaa katsottuna virta säilyttää hahmonsa, mutta läheltä tarkasteltuna vesi elää ja liikkuu koko ajan. Perimmiltään kulttuuri virtaa maailmanlaajuisesti vapaasti ihmisiltä toisille ja tulvii tai tihkuu kaikkialle rajoista piittaamatta.

Vaikka muutos on niin vahva kulttuurin ominaisuus, ettei sitä voi pysäyttää, arjen kulttuurin muutos sinänsä ei välttämättä johda ekologisesti kestävämpään maailmaan, vaan sitä pitää sovittaa yhteen ekologisen kestävyyden kanssa. Yhtä lailla kulttuurisen kestävyyden yhteen sovittaminen taloudellisen ja sosiaalisen kestävyyden kanssa on tarpeen. On esimerkiksi hyvä olla tietoinen niistä perinteistä, joita voidaan pitää kielteisinä. Tällaisia voivat olla esimerkiksi arvot ja tottumukset, jotka tuottavat haittoja luonnonympäristölle. Meillä on mahdollisuus ohjata kulttuurin muutosta yhteisesti valittujen arvojen mukaisesti. Muutokset arjen kulttuurissa ja ihmisiltä toisille välittyvissä perinteissä

ovat kenen tahansa toteutettavissa, mutta eivät ilman toisten ihmisten, instituutioiden, hallinnon, politiikan ja talouselämän tukea.

Miten kestävää kehitystä on tavoiteltu arjen kulttuurin kannalta?

Maapallon ekologiset ongelmat ovat nousseet maailmanlaajuisesti ihmisten tietoisuuteen 1900-luvun kuluessa. Olemme pystyneet parantamaan laajojen ihmisjoukkojen aineellista hyvinvointia. Samalla maapallon kasvava ihmismäärä ja aineellisten hyödykkeiden runsas kuluttaminen ja käyttö rasittavat yhä enemmän maapallon kestokykyä.

Vuonna 1987 ilmestynyt YK:n alaisuudessa ja Norjan silloisen pääministerin Gro Harlem Bruntlandin johdolla tehty raportti *Yhteinen tulevaisuutemme* (1988) määritti sekä kestävän kehityksen käsitteen että toimia ekologisten ongelmien ratkaisemiseksi. Kestävyyden ulottuvuuksiksi raportissa mainittiin toisiinsa limittyvät ekologinen, taloudellinen ja sosiaalinen kestävyys. Raportin paljon käytetyn määritelmän mukaan ”kestävä kehitys on kehitystä, joka tyydyttää nykyhetken tarpeet viemättä tulevilta sukupolvilta mahdollisuutta tyydyttää omat tarpeensa”. Tähän kiteytykseen on sovitettu yhteen useita keskeisiä maailmanlaajuisia ongelmia, joihin haetaan poliittisia, hallinnollisia ja taloudellisia ratkaisuja. Raportissa ei kuitenkaan pidetty arjen kulttuuria olennaisena kestävän kehityksen ulottuvuutena. Niin ei tehdä myöskään neljännesvuosisataa myöhemmin ilmestyneessä seurantaraportissa (*Sisukkaat ihmiset, kestävä maailma* 2012). Kulttuuri on nähty tällaisissa yhteyksissä ihmisten hyvinvointia turvaavan sosiaalisen ulottuvuuden osana ja toimenpiteiden kohteena, ei potentiaalisena muutosvoimana kohti kestävää kehitystä. Raporttien viesti on suunnattu kansallisille ja globaaleille päättäjille ja vaikuttajille kansalaisten laajan joukon sijasta.

Suomen lähestymistapa on arjen kulttuurin huomioimisen kannalta ilahduttava. Valtioneuvoston tuoreessa selonteossa (VNS 1/2017 vp) omaehtoisen toiminnan (s. 13), osallisuuden (s. 16, 20–21) sekä kansalaisten ja kotien (s. 30, 37–38, 40) rooli on otettu useassa kohdassa esille ja on osoitettu valmiutta kehittää niiden mahdollisuuksia kestävän kehityksen edistämisessä (s. 38).

Miten kulttuuria on suunnattu kestävään kehitykseen?

Kulttuuriperintötyö on pisimpään vallinnut tapa edistää kulttuurista kestävyyttä. Käytännössä silloin korostetaan kulttuuripiirteitä, joiden häviäminen ja joissain yhteyksissä muuttuminenkin pyritään

estämään. Kulttuuriperinnön jatkuvuuden turvaamiseksi on luotu kansallista lainsäädäntöä ja kansainvälisiä sopimuksia. Otan esimerkkinä Unescon sopimuksen maailman kulttuuri- ja luonnonperinnön suojelemiseksi, joka on vuodelta 1972. Tällä sopimuksella suojellaan rakennuksia, rakennelmia ja rakennettuja kokonaisuuksia sekä luonnonympäristöjä, joilla nähdään olevan yleismaailmallista arvoa. Suomessa tämän sopimuksen nojalla suojeltuja kohteita ovat esimerkiksi Suomenlinna kulttuuriperintönä ja Merenkurkun saaristo luonnonperintönä. Suojelulla halutaan säilyttää tämän kaltainen aineellinen perintö.

Maailmanperintösopimuksen rinnalle solmittiin vuonna 2003 Unescon sopimus aineettoman kulttuuriperinnön suojelemisesta. Sen turvin yhteisöissä kulttuuriperinnöksi määritettyä aineetonta kulttuuria pyritään pitämään elävänä ja muuntuvana. Sopimuksella halutaan estää valittujen aineettoman kulttuurin piirteiden häviäminen, mutta sopimus tukee myös niiden luovaa käyttöä mikä saattaa muuttaa niitä. Suomi on ratifioinut tämän sopimuksen niin hiljan, vuonna 2013, ettei meillä vielä ole kansainvälisesti suojeltua aineetonta kulttuuriperintöä. Virosta Unescon aineettomaksi kulttuuriperinnöksi on nimetty võrumaalainen savusauna, eli käytännössä saunomiseen liittyvät tavat ja käytännöt. Jo nimetyksi tulemisen ajatellaan tukevan aineettoman kulttuuriperinnön elävänä pysymistä. Aineettoman kulttuuriperinnön säilymiseksi järjestetään joissakin tapauksissa myös koulutusta.

Unesco suosittelee, että aineetonta kulttuuriperintöä suojelevan sopimuksen soveltamisessa otetaan huomioon kestävä kehitys. Silloin, kun suojelulla tavoitellaan ekologista kestävyyttä, kohteiksi etsitään muun muassa sellaisia pitkään vallinneita perinteitä, joiden nähdään toimivan tasapainossa luonnon kanssa. Tällaisen kulttuuriperinnön jatkuvuuden katsotaan tukevan sekä kulttuurista että ekologista kestävyyttä. Virolaisen Maavillane-yhdistyksen lampaankasvatus ja sekä villan että lihan tuotanto esitellään Unescon aineettoman kulttuuriperinnön nettisivuilla esimerkkinä ekologista kestävyyttä tukevasta aineettomasta kulttuuriperinnöstä. Yhdistyksen lampaat kasvavat Karulan kansallispuistossa ja tukevat siten luonnon monimuotoisuutta kansallispuiston perinnemaisemassa. Tämä on hyvä esimerkki säilyttämisestä, joka tukee kestävää kehitystä. Usein jää kuitenkin huomiotta, että kestävää toimintaa voitaisiin myös tavoitella kulttuurin omaehtoisen ja aktiivisen muutoksen avulla.

Kulttuuriperintö on kaikkiaan keskeinen kulttuuripoliittinen väline kulttuurisen erityisyyden rakentamisessa globaalisti ja niin eurooppalaisessa, kansallisessa kuin alueellisessa kulttuuri- ja aluepolitiikassa. Tavoitteena on sitouttaa omaan joukkoon luettavia ihmisiä yhteisen

kulttuuriperinnön tukemaan identiteettiin ja näin edistää ihmisten hyvinvointia. Lisäksi päämääränä on omaksi määritetyn ryhmän tai maantieteellisen alueen suotuisa taloudellinen ja poliittinen kehitys. Näin ajatellen kulttuuriperintötyö tukee sosiaalista ja taloudellista kehitystä.

Kulttuuriperinnön suojelulla kulttuurin koko kapasiteettia ei kuitenkaan oteta mukaan ekologisten tai muidenkaan ongelmien ratkaisemiseen. Ekologista kestävyyttä ei saavuteta, ellei kaikkia, nykyaikaisiakin perinteitä suunnata aktiivisesti ekologisemmiksi. Tällainen ohjaaminen kuitenkin kaventaa yksilön valinnanmahdollisuuksia ja kulttuurista itsemääräämisoikeutta, joka on toiselta suunnalta ajatellen kulttuurisen kestävyyden ydintä.

Kulttuurisella kestävyydellä on eri muotoja

Kulttuurista kestävyyttä käsitelleen kansainvälisen tutkijaverkoston (COST Action IS1007 Investigating Cultural Sustainability) yhteistyössä päädyttiin vuonna 2015 määrittelemään kolme erilaista kulttuurisen kestävyyden muotoa. Vakiintunein niistä on arvostettujen kulttuuripiirteiden – esimerkiksi taiteen tai edellä esitellyn kaltaisen kulttuuriperinnön – itseisarvoinen tukeminen. Toinen on kulttuurin näkeminen käytännön keinoja tuottavana välittäjänä, jonka avulla voidaan luoda yhteyksiä muiden kestävän kehityksen ulottuvuuksien välille ja tukea niitä. Kolmannessa kulttuuri nähdään omaehtoisena transformaationa, muutosvoimana, kohti kestävää kehitystä.

Katson, että on otettava vakavasti se, että kulttuurin perustava olotila on kulttuuriperinnön sijaan globaali, jatkuvasti muuntuva perinteiden virta, jolla on vahvaa muutosvoimaa. Kulttuuriperintöä määritetään, tuotetaan ja käytetään monesti perinteiden virran muutosvoimaa vastustaen. Kun kulttuurisessa kestävyydessä huomio kohdistetaan kulttuurin muutosvoimaan, oleellista ei ole kulttuuriperinnön suojelu ja säilyttäminen, vaan vaihtuvien ja muuntelevien perinteiden tukeminen sekä erilaisten ja eri tahoilta tulevien ihmisten kunnioittaminen.

Tällöin kulttuurisessa kestävyydessä on ensisijaista, että kaikilla on oikeus määrittää kulttuurin muutosta tasaveroisesti. Perinteet elävät ja muuntuvat ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Siten perinteiden harkitun ja tavoitteellisen muuttamisen keinoina voivat olla kulttuurista vuorovaikutusta ja ihmisten keskinäistä arvostusta edistävät toimet ja tavoitteena ihmisoikeuksien entistä parempi turvaaminen. Tämä on linjassa valtioneuvoston tuoreen selonteon kanssa (VNS 1/2017 vp, s. 8).

Kulttuurisen kestävyyden toissijaiseksi olomuodoksi määritän yhteisen arvosidonnaisen kulttuuriperinnön suojelun. Jos kulttuuriperintöä halutaan säilyttää muuttumattomana, se asettuu väistämättä jännitteeseen muuttuvan perinteen kanssa. Kulttuurisesti kestävässä kehittämistyössä on kuitenkin mahdollista lieventää tällaisia jännitteitä. Työssä nousevat esille kiperät kysymykset kulttuuriperinnön aineellisesta ja henkisestä omistajuudesta, kulttuurisesta omimisesta ja siitä, kenellä on oikeus määrittää ja käyttää mitäkin kulttuuriperintöä. Määrittelytyöhön kaikkien asianosaisten on päästävä mukaan, sillä laajat, avoimet ja läpinäkyvät prosessit ovat hyvä keino edistää kulttuurista kestävyyttä.

Globaalissa vuorovaikutuksessa sekä elävän perinteen tukemisessa että kulttuuriperinnön suojelussa on molemmissa kyse ensi sijassa kulttuurin vaalimisesta: joko osallisuudesta kulttuurin muutoksen määrittämiseen tai sen muuttumattomana pitämiseen. Nämä toimet ovat tärkeitä, mutta ihmiskeskeisiä. Vaikka luontokohteiden ja ihmisen tasapainoisen luontosuhteen suojelu kohdistuu kulttuurin lisäksi luontoon, ei tämän suojelun avulla kuitenkaan vielä saavuteta ekologista kestävyyttä. Näillä toimilla suojellaan ensi sijassa ajan, tilan ja eri yhteisöjen mukaan rajattuja kulttuureja. Tavoitteeksi on kuitenkin asetettava myös ekologinen, sosiaalinen ja taloudellinen kestävyys, jolloin kulttuurin ja perinteen muutosta tulisi suunnata niiden ehdoilla.

Arjen kulttuuri ekologisen kestävyyden tukena

Globalisoituvassa maailmassa ihmisten, ideoiden ja aineellisten hyödykkeiden liikkuvuus lisääntyy ja nopeutuu. Toisin sanoen perinteiden globaalit virrat ovat entistä vuolaampia ja muuntuvampia. Arkisen kulttuurin osaset – ruoka, vaatteet, asumismuodot, työvälineet, työtavat, tarinat ja tottumukset – muuttuvat yhä nopeammin, kun globaalit vaikutteet, digitalisaatio ja monet teknologiset uutuudet ja esimerkiksi tietoisuus ympäristöongelmista saavat ihmiset ajattelemaan ja muuttamaan toimintatapojaan. Muutokset näissä perinteissä, esimerkiksi ruokailutavoissa, asuntojen lämmityksessä, jätteiden käsittelyssä, vaikuttavat kulutukseen, tuotantoon ja luonnonvarojen hyödyntämiseen, mikä vaikuttaa edelleen globaaliin ekologiaan. Onkin todettu, että muu muassa ruokailun, liikkumisen, vaatetuksen ja asumisen käytänteitä muuttamalla on mahdollista saada aikaa merkittäviä muutoksia ihmisten ekologiseen jalanjälkeen. Kokoan tältä perustalta kulttuurisen kestävyyden määritelmiä, asetan ne keskinäiseen suhteeseen ja esitän niitä tukevia toimenpiteitä.

Voimakkaasti globalisoituvassa, keskinäisjännitteisessä maailmassa ensisijaista kulttuurista kestävyyttä on kunkin yksilön oikeus määrittää omaa kulttuurista olemassaoloaan ja kulttuurin

muutosta globaalisti ja paikallisesti. Tätä edistävät erilaiset osallisuuden ja yhteistoiminnan muodot, jotka samanaikaisesti vahvistavat myös ihmisoikeuksien toteutumista. Niitä voi toteuttaa esimerkiksi kansalaisjärjestöissä ja sivistystoimen instituutioissa. Yhdistykset, kirjastot, museot ja eritasoiset oppilaitokset voivat tukea toiminnassaan osallisuutta, oppimista ja omaehtoista yhteistoimintaa. Näin voidaan vahvistaa ihmisten tasaveroisuutta ja sosiaalista kestävyyttä. Tähän verrattuna on toissijaista suojella kulttuuriperintöä muutoksilta. Silloin kun niin tehdään, ihmisillä tulee olla tasa-arvoinen valta vaikuttaa suojelutoimiin. Omaehtoisuudesta ja osaamisesta nouseva kulttuurin perustava muutosvoima on siis keskeinen silloinkin, kun tavoitteena on kulttuurin kestävyys. Kulttuuri kestää, kun sitä muutetaan yhteisvoimin.

Kulttuurin muutosvoimaa tarvitaan myös ekologisen, sosiaalisen ja taloudellisen kestävyyden avuksi. Usein kulttuurisia näkökulmia hyödynnetään vain muistuttamalla esimerkiksi kulttuuriperintönä säilytetyistä tiedoista luonnon ja ihmisen välisestä tasapainoisesta suhteesta. Samalla viedään huomiota pois siitä, että jokaisella ihmisellä on oikeus osallistua kulttuurin muutosten määrittämiseen ja jätetään ihmiset omaehtoisina ja arjen kulttuurin kestävyydestä vastuun ottavina kansalaisina syrjään.

Ihmisten on kuitenkin arjessaan vaikea yhdistää voimiaan ja tietää mikä tukee ajankohtaisen tiedon mukaan kestävää kehitystä. Siksi on luotava mahdollisuuksia yhteistoimintaan ja uusien ratkaisujen luomiseen joukolla. Kirjastot, museot ja oppilaitokset voisivat esimerkiksi tarjota alustan digitaaliselle, karttuvalle ja joukkoistamisen kautta korjautuvalle kestävän kehityksen niksikokoelmalle. Näiden instituutioiden vanhat digitoidut kokoelmat voisivat antaa tietoa ja inspiraatiota uudenlaisten arjen kulttuurin ratkaisujen kehittämiseksi. Niiden myötä arjen kulttuurin muutosvoimaa voisi suunnata kohti kestävämpää kehitystä. Tällainen kulttuurin transformaatio voi edesauttaa yhteiskunnallisten instituutioiden, hallinnon, politiikan ja yritysmaailman muutosta kohti kestävää kehitystä. Samalla kulttuurin tavoitteellinen muutos tarvitsee näiden kaikkien tukea.

Kirjallisuutta

Auclair, Elisabeth & Graham Fairclough (toim.) (2015). *Theory and Practice in Heritage and Sustainability. Between past and future.* London & New York: Routledge.

Dessein, Joost, Katriina Soini, Graham Fairclough & Lummina Horlings (toim.) (2015). *Culture in, for and as Sustainable Development. Conclusions from the COST Action IS1007 Investigating Cultural Sustainability*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.

Guttormsen, Torgrim Sneve & Grete Swensen (toim.) (2016). *Heritage, Democracy and the Public. Nordic approaches to managing heritage in the service of society*. Farnhamn: Ashgate.

Hannerz, Ulf (1992). *Cultural Complexity. Studies in the social organization of meaning*. New York: Columbia University Press.

Lindeborg, Lisbeth & Lars Lindkvist (toim.) (2013). *The Value of Arts for Regional Development*. London & New York: Routledge.

Siivonen, Katriina (2017). Kulttuurinen kestävyys. Teoksessa Kari Enqvist, Ilari Hetemäki ja Teija Tiilikainen (toim.), *Kaikki vapaudesta*. Helsinki: Gaudeamus.

Siivonen, Katriina (2015). Maailma perintönä – kestävä kehitys. Teoksessa Maria Hirvi-Ijäs ja Anna Kanerva (toim.), *Kulttuuriperintöpolitiikan kansainvälinen ulottuvuus*. Cuporen verkkojulkaisuja 34. Helsinki: Kulttuuripolitiikan tutkimuksen edistämissäätiö CUPORE.

Siivonen, Katriina (2015). Elävän kulttuurin suojelu. Teoksessa Anna Kanerva ja Ritva Mitchell (toim.), *Elävä aineeton kulttuuriperintö. Hankkeen loppuraportti*. Cuporen verkkojulkaisuja 28. Helsinki: Museovirasto ja Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö CUPORE.

Sisukkaat ihmiset, kestävä maailma (2012). *Sisukkaat ihmiset, kestävä maailma, valitsemisen arvoinen vaihtoehto. Yhdistyneiden kansakuntien pääsihteerin kestävän kehityksen korkean tason paneelin raportti.* New York: Yhdistyneet kansakunnat.

Unesco (1972). *Yleissopimus maailman kulttuuri- ja luonnonperinnön suojelemisesta*. Pariisi: Unesco.

Unesco (2003). *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris: Unesco.

VNS 1/2017 vp. *Valtioneuvoston selonteko kestävän kehityksen globaalista toimintaohjelmasta Agenda2030:sta. Kestävän Kehityksen Suomi – pitkäjänteisesti, johdonmukaisesti ja osallistavasti*.

Yhteinen tulevaisuutemme (1988). *Yhteinen tulevaisuutemme. Ympäristön ja kehityksen maailmankomission raportti.* Helsinki: Ympäristöministeriö.